

MAX BROD

27. 5. 1884 – 20. 12. 1968

Max Brod, německý spisovatel židovského původu, patřil k nejvýznamnějším osobnostem německy psané literatury v Praze. Jeho spisovatelské a dramatické dílo je velmi rozsáhlé, nestejně hodnoty a široké svým tematickým zaměřením. V jeho nejlepších románech se spojuje životní filozofie s dokonalým vypravěčským uměním. Svou tvorbou, v níž jsou vedle děl beletristických a dramatických významné také literární, divadelní a hudební kritiky, práce překladatelské i díla hudební, zasáhl do středoevropského kulturního dění první poloviny 20. století. Německý publicista Hermann Kesten se o pražských spisovatelích tohoto období nevyjadřoval příliš lichotivě: *„Celá Pražská škola je v telefonickém spojení s Pánem Bohem, samí kavárenští umělci s mystickými symboly světa.“* Dokázal však mluvit i jinak: *„Brod, ctitel rozumu, který nesnášel nepřesnost a válku a jehož základní teze se týká ušlechtilého a neušlechtilého neštěstí, jeden z nejvýznamnějších žijících německých epiků, je autorem univerzálního vzdělání, jednou z nejvlivnějších a nejpodstatnějších postav německé literatury.“*

Max byl nejstarším ze tří dětí Adolfa a Fanny Brodových, narodil se 27. května 1884 v Praze. Čtyři roky po něm přišel na svět Otta, nejmladší byla Žofie. Otec Adolf B., bankovní úředník, který se vypracoval až na zástupce ředitele České banky Union, pocházel ze starého židovského rodu a svůj rodokmen odvozoval až ke starému rabbimu Löwovi. Max Brod o něm napsal, že měl vlastně *„povahu učence“*, že byl *„jemný a skromný, vždy trochu přitlačen ke zdi živelným vulkanismem matky“*. Ve čtyřech letech Max onemocněl kyfózou, zkřivením páteře, která byla v té době pokládána za nevléčitelnou. Otec se velmi zadlužil, aby synovi umožnil mimořádnou péči. Matka Fanny B., původem ze severních Čech, se nikdy nespokojila s úsudkem učebnicové medicíny a chlapce poslala do zvláštního sanatoria v Göggingenu u Augšpurku. Nemoc, jejíž následky Maxe Broda pronásledovaly celý život, se díky péči matky a dlouhodobým, trpělivým léčením podařilo zmírnit. Max musel nosit železný korzet s krční dlahou a oporou hlavy. Teprve jako student mohl korzet odložit. *„Tomuto*

přístroji vděčím za to,“ napsal Brod později, „*že se má nešťastná postava sice ne zcela, ale přece alespoň částečně narovnal. Krk, který už úplně zapadl mezi ramena, se dokonce naprosto uvolnil.*“ Tělesný handicap později Brod vyrovnával literaturou. V jeho literárních pracích se objevily postavy charakteristické vysokou inteligencí, poznamenané však fyzickou nedokonalostí.

Po maturitě na německém gymnáziu ve Štěpánské ulici v Praze, kde byl jeho spolužákem i spisovatel Franz Werfel, pokračoval Max Brod ve studiu práv na Karlově univerzitě (promoval v roce 1907). Na počátku vysokoškolských studií se spřátelil s Franzem Kafkou, jehož dílo později vydával a interpretoval. Oba muži se setkali v prostorách Čtenářského a přednáškového klubu německých studentů v Praze a přestože je dohromady svedl rozdílný názor na stejnou věc, jejich pevné přátelské pouto trvalo až do Kafkovy smrti, tedy dvaadvacet let. Podle Broda se po celou tuto dobu stýkali prakticky denně, bohatá byla i jejich vzájemná korespondence. Přátelství Maxe Broda k Franzi Kafkovi pokračovalo i po přítelově smrti ve vztahu k jeho dílu. Zasloužil se o to, že zůstaly zachovány Kafkovy nevydané rukopisy, které měl autor v úmyslu spálit. Brod naštěstí poslední přání zesnulého přítele nesplnil. Nejenže další prózy nezničil, ale pečoval o jejich vydávání, stal se Kafkovým editorem a biografem. Patrně málokdo znal Kafkovo dílo tak dokonale jako Brod, kterému však bylo zároveň naprosto cizí svým smyslem. Nerozuměl jeho hloubce a tragice a tam, kde do textu zasahoval jakkoli citlivě, vytvářel podobu jiného než autentického Kafky. Byl to Brodův Kafka a muselo uplynout mnoho času, než se z odborných polemik a diskusí zjevil Kafka skutečný, nepřizpůsobený vkusu toho, jenž ho sice miloval, ale nedokázal se vcítit do struktury jeho výjimečného ducha. Literární vědec Peter Demetz ve svém článku pro Frankfurter Allgemeine Zeitung projevil názor, že Broda „*stihl zvláštní osud, že je veleben jako věrný přítel a prostředník, aniž by se někdo namáhal číst jeho vlastní práce. Proslavil se spíš tím, co neudělal – totiž že nezničil, podle přítelova přání, Kafkovy rukopisy – než vším, co si za svůj dlouhý život ve svém dvojím domově v Praze a v Tel Avivu jako spisovatel a kritik myslel a co napsal.*“

Po dokončení studií až do roku 1924 pracoval Brod jako poštovní, finanční a soudní úředník na ředitelství pošt v Praze. Zapojoval se aktivně do pražského kulturního i politického života a uveřejňoval řadu literárních prací, v nichž se existenciální nazírání světa postupně mísilo s indiferentem. V roce 1913 vydal *Arkadii*, ročenku pro básnické

umění, jejímž programem bylo program nemít, neboli jeho vlastními slovy „*být indiferentní*“. V rámci tohoto směru platil názor, že je zcela jedno, zda životu přitakáme nebo jej zatracujeme, jestli jsme aktivní či pasivní, stejně nic nezměníme, vše je indiferentní. Dokonce ani mezi dobrem a zlem neexistuje zásadní rozdíl. Rok 1913 pro Broda znamenal změnu především v soukromém životě, když se po dlouholeté známosti oženil s Elsou Taussigovou. Přestože, jak se později v korespondenci svěřoval Kafkovi, jeho manželství mělo podstatu v rozumu a existovaly i jiné ženy, od Elsy nikdy nedokázal odejít (zemřela v roce 1942 v Tel Avivu). Po roce 1913 sympatizoval se sionismem, s nímž ho nejprve seznamoval přítel H. Bergmann. Rozhodujícím podnětem však byly přednášky M. Bubera o židovství, konané ve spolku pražské židovské mládeže Bar Kochba. K orientaci na sionistické hnutí přispěla i představení východožidovské divadelní skupiny v Praze, která nadchla nejen Broda, ale i Franze Kafku. V životě i tvorbě autora se mnohé změnilo, zaujetí pro židovskou problematiku se promítlo do jeho děl a jeho život byl od té doby určován láskou a židovstvím (Raabe). Z představitele pasivního indiferentismu se stal bojový etik.

V letech 1924-1939 byl Max Brod zaměstnán jako divadelní a hudební kritik pražského německého listu Prager Tagblatt. V době okupace Československa se angažoval v antifašistickém boji a roku 1939 byl nucen spolu s Else před nacisty uprchnout do Tel Avivu v Palestině. Prahu manželé Brodovi opustili bezprostředně po jejím obsazení nacisty. Podle vyprávění v posledním vlaku, který vyjel směrem k polské hranici večer 14. března 1939. Do Palestiny dorazil Brod s kufrem, v němž byly Kafkovy rukopisy, aby zde prožil zbytek života. Zůstal zde až do své smrti 20. prosince 1968 a ve snech, myšlenkách i vlastní tvorbě se stále vracel zpátky do Prahy, jako by ji ani nikdy neopustil: „*Někdy mi připadalo, jako by poslední paprsky literární Prahy ožívaly v Tel Avivu. Pražské slunce zapadá ve Středozemním moři.*“ V Tel Avivu působil jako dramaturg hebrejského divadla Habimah a věnoval se literární tvorbě. Přispíval svými kritikami, eseji a krátkými prózami nejen do velké řady zejména německých časopisů, ale psal i četné romány, básně, divadelní hry, filozofické spisy, komponoval a překládal z češtiny, latiny, hebrejštiny a francouzštiny.

Knižně Max Brod debutoval v roce 1905 souborem novel *Tod den Toten!* (Smrt mrtvým!). Tyto a některé další prózy počátečního tvůrčího období poznamenala svým vlivem Schopenhauerova filozofie přinášející čerstvý závan existencialismu. Brodovo

výrazné vnímání světa a vezdejší existence se nejprve projevilo především v jeho lyrice, počínaje básnickou sbírkou *Der Weg des Verliebten* (Cesta zamilovaného, 1907), přes *Tagebuch in Versen* (Deník ve verších, 1910) a *Das gelobte Land* (Země zaslíbená, 1917), až po *Das Buch der Liebe* (Kniha lásky, 1921). Tato lyrika, formálně lehká a uvolněná, se vyznačuje velkou něhou ve vztahu ke světu, kladně přijímaném oddaností věcem, city k druhému člověku, zvláště k člověku malému a trpícímu, a není prosta sentimentality. Vrcholem prvního období Brodovy tvorby je román *Schloss Norneppege* (Zámek Norneppege, 1908), jímž počíná expresionismus v německé próze. Autor, který se pokusil v tvaru i ději realizovat programový indiferentismus (i podtitul „román indiferenta“ tomu napovídá), vypravuje tragický příběh zámeckého pána Waldera Norneppega. Ten zůstává stejný na konci jako na začátku – inteligentní, vše chápající, ale pasivní a bez vůle se přizpůsobit. Neuspokojen žádným životním stylem svůj život nakonec dobrovolně končí. Max Brod tímto románem dospěl k významnému předělu ve své životní filozofii i literární tvorbě. V doslovu k druhému vydání románu *Jüdinnen* (Židovky, 1912) k tomu napsal: „V Zámku Norneppege jsem v osobě hrdiny odstranil sám sebe ze světa, v němž už nebylo místo pro indiferenta, ani na tomto, ani na onom světě... Musel jsem začít od počátku, nově.“ Nový začátek znamenal pro spisovatele nalezení nového poměru k životu, návrat do světa každodenních věcí. Tehdy našel cestu k sionismu.

Židovské náboženství se Brodovi stalo jediným náboženstvím, které rovnoměrně zahrnuje tento i onen svět. Židovskému národu připisoval úlohu prostředníka, jehož posláním je toto náboženství zvěstovat. Židovství, na rozdíl od křesťanství, které svět neguje představou o Bohu a odkazy na onen svět, charakterizoval jako „náboženství konkrétnosti. Všude dřímají ‚jiskry božství‘, nejen v ‚sakramentálních‘ úkonech, ale i v našich zcela rozumových či čistě životních funkcích, ve studiu, v mytí rukou, v jídle... dokonce i v hříchu.“ A pokračuje: „Nedokonalé obohacuje dokonalé. Že věc podmíněná nezanikne v paprsku nekonečnosti, že má vedle něj řádný smysl, jenž je jí určen – to je skutečný zázrak světa.“ Lásku k ostatním národům podle něj pro Žida určuje jen „lásky z odstupu“. V období sionismu vznikaly romány *Česká služka* (1909), *Jüdinnen* (Židovky, 1912), *Arnold Beer. Das Schicksal eines Juden* (Úděl Žida, 1912). Představy o židovské víře, o vztahu k Bohu, které autor později filozoficky a esejisticky vysvětlil v díle *Heidentum, Christentum und Judentum* (Pohanství, křesťanství a

židovství, 1921), zpracoval uměleckými prostředky nejen v uvedeném románu, jenž představuje první část trilogie, ale i v dalších dílech: *Zionismus als Weltanschauung* (Sionismus jako světový názor, 1925), *Osudný rok* (1931) a *Rassentheorie und Judentum* (Teorie o rasách a židovství, 1934). Knize *Das Diesseitswunder* (Vezdejší zázrak, 1939) dal jednostranný podtitul *aneb židovská idea a jak se uskutečňuje*. V roce 1942 vyšel hektograficky román *Der Hügel ruft* (Pahorek volá) o příchodu do Palestiny. Své filozoficko-náboženské názory Brod shrnul ve dvousvazkovém esejistickém spise *Diesseits und Jenseits* (Na tomto a na onom světě, 1947) a jak uvedl, jsou „napsané pod tlakem druhé světové války a bezprostředně zamýšlené jako protest“.

Srdcem literární tvorby Maxe Broda jsou jeho milostné romány. Síla, s jakou prožíval, protrpěl a promýšlel žití ve dvou a do jaké hloubky je prohlédl, byla mnohem víc zneuznávána než uznávána. Na jeho nesčetných milostných románech lze vidět, jak nevyčerpatelné dokáže být lidské srdce v lásce, která k životu člověka patří stejně jako proudící krev nebo dech. „Bylo mi vždycky záhadou, jak mohou lidé přikládat bytí sebemenší význam něčemu jinému než lásce,“ zazní v románu *Franzi oder Eine Liebe zweiten Grades* (Franci aneb láska druhého řádu, 1922). Křišťálový jas a tvrdost spojené s půvabem a pocity činí se sladce hořkou hlubokou moudrostí ve věcech lásky z románů soudní spisy srdce, psané občas samotným milencem. Tak je tomu v románu *Život s bohyní* (1923), kde i ta nejtěsnější láska zůstává v hloubi vzdálená a cizí. Román *Die Frau, nach der man sich sehnt* (Žena, po které toužíme, 1927) pojednává o lásce plné sebezřívajícího odevzdání v protikladu k lásce malého lakomce, který si vždycky ještě nechává něco pro sebe. Kafkovský román *Das Zauberreich der Liebe* (Kouzelná říše lásky, 1928), je říší začarovanou a plnou nebezpečných dobrodružství, v níž se otevírá svět odlišný od spleťtých cest a bludišť lásky, svět odříkání a oddanosti společenství. Milostným příběhem gymnazisty a zralé ženy *Stefan Rott oder das Jahr der Entscheidung* (Stefan Rott aneb rok rozhodnutí, 1931) dosáhl spisovatel vrcholu nejen jako vypravěč, ale i tím, jak ve výrazných postavách oduševnil život. Složitý duchovní boj a strhující děj se odehrává na různých místech velké pražské scenerie a končí náhle vypuknutím první světové války.

Brodovy historické romány tvoří samy o sobě uzavřené životní dílo (napsat pouze je by bylo na jednoho autora ažaž). Historická skutečnost těchto románů je

přetvořena v básnickou substanci a ztrácí svou strnulost, autor přehlíží s nadhledem lidi i mocnosti, doby a zeměpisné prostory. Příběhy se, podle Wenera Mahrholze, stávají pravdou i básní: „*Max Brod dokáže s obrovskou jemností sledovat nitky z vnějšího světa zpět do duše, která svádí boj. Průzračnosti, s níž popisuje zákoutí duše, odpovídá plastičnost postav, čistý, klidný tok vyprávění a hluboký, jasný prožitek.*“ Osou Brodova historického díla je trilogie *Kampf um Wahrheit* (Boj o pravdu), která zahrnuje romány: *Tychona Brahe cesta k Bohu* (1915), *Reubeni, kníže židovské. Renaisanční román ze staré Prahy* (1925) a *Galilei in Gefangenschaft* (Galileo v zajetí, 1948). V románu z rudolfínské Prahy *Tychona Brahe cesta k Bohu* spisovatel líčí cestu člověka k Bohu. Tycho Brahe ji nachází na konci pohnutého života, vášnivého a bouřlivého navenek i vnitřně. V úvodu k českému vydání Brod nastínil, že mu nešlo o historickou přesnost postavy, protože všechny pomíjivé události se stávají průměrem velkých dějů přítomnosti, které se mohou odehrávat kdykoli v kterékoli duši. K románu *Reubeni, kníže židovské* dala podnět Praha, příběh se však odehrává v širokém prostoru evropské renesance. Namísto duševních bojů Tychona Brahe nastupuje boj politický, v němž ústřední problém představuje otázka židovského svědomí. V době renesance se odehrává i román *Galilei in Gefangenschaft* (Galileo v zajetí). Je v něm zobrazen boj o pravdu vedený proti silám, které pravdu chtějí zamlžit nebo úplně vymýtit. Tuto sílu představuje inkvizice bránící se poznatkům vědy. Max Brod k dílu poznamenává: „*Odpor jednotlivce, který své čisté svědomí hájí proti žvástům zkorumpovaných zaostalců, zůstane věčně aktuální.*“

Snad to byl zážitek z izraelské krajiny, co Broda zlákal, aby napsal historický román o osobnosti Ježíše *Der Meister* (Mistr, 1952), hledající vyrovnání mezi křesťanským a židovským pojetím Krista. Postavu Jidáše kniha popisuje způsobem, který se přičí výkladu křesťanskému. Brodův Jidáš nepáchá sebevraždu z lítosti: „*Dělám to, protože odchází. Protože jde, umírám. A protože jsem ho miloval... Vkládal jsem do něho všechnu svou naději.*“ V románu ještě zazní: „*Věčná láska nevyhasne. Je silná jako smrt.*“ Do římské antiky zavádí román *Armer Cicero* (Ubohý Cicero, 1955), dílo ironického odstupu a hořkého veselí, s nimiž Brod odhaluje slabosti Cicerona, jenž se po třicetiletém manželství dá jako šedesátiletý rozvést a ožení se s mladičkou dívkou. Bývalý konzul ztratí duševní i politickou rovnováhu, ale smrtí, jíž se obětuje ve službě svobodě, odčiní svůj v podstatě zločinný a zároveň i pochybený život. Biografickým

románem *Karel Sabina. Die verkaufte Braut* (Karel Sabina. Prodaná nevěsta, 1962) vstupuje Brod do sociálních problémů českého národního obrození. V podobě zprávy i vize spojuje fakta s fantazií a líčí dobrodružný, zmatený a tragický život Karla Sabiny, libretisty Smetanovy opery. Román je vlastně obranou Sabinova konfidentství, rozvíjí domněnku o tom, že záhada Sabinovy zrahy a jeho obhajoba jsou vtěleny do libreta k Prodané nevěště. V historické monografii *Johannes Reuchlin und sein Kampf* (Johannes Reuchlin a jeho boj, 1965) ustupuje literatura zcela do pozadí. Kniha je plodem podrobného, rozsáhlého historického bádání o Reuchlinovi, kongeniálním současníkovi Erasma Rotterdamského, i o pokřtěném Židu Johannesu Pfefferkornovi. Přináší otázky o zachování židovských spisů a židovského učení v takzvaném sporu o talmud.

Romány provází řada povídek, sebraných do několika knih. Roku 1916 vyšla *Die erste Stunde nach dem Tode* (První hodina po smrti). Už v ní se Max Brod projevuje jako mistr malých epických forem. Sbíрка *Novellen aus Böhmen* (Novely z Čech, 1936) ukazuje šíři jeho vypravěčského umění: od lidsky krásné, zcela realistické povídky *Ein Junge vom Lande* (Venkovský mladík), až po ironicko-graciézní povídku *Der Tod als vorübergehender Schwächezustand* (Smrt jako stav přechodné slabosti), v níž mladý muž, který nejeví známky šílenství, přednáší o smrti jako stavu přechodné slabosti. Základ Brodovy poslední sbírky povídek tvoří jím často zmiňovaná teze, po níž se také kniha jmenuje *Durchbruch ins Wunder* (Průlom do zázraku, 1962).

Menší úspěšnost Brodových dramát ve srovnání s romány vyplývá ze substituční povahy, která se zříká divadelních efektů. Sbíрка dramatických výstupů, veršů a útěch *Die Höhe des Gefühls* (Vrcholný cit, 1912) přenáší snový obraz z terasy hostince U zlaté půlhvězdy s výhledem na Dunajskou uličku k balkónu milované ženy, o níž sní zamilovaný sedící na terase. Ironicko-elegická veselohra *Abschied von der Jugend* (Loučení s mládím, 1912) se odehrává v době helénismu uprostřed kouzelné thrácké krajiny. Odstupující thrácký vévoda, jeho mladičká žena Venusta a chlapecký synovec a následník Felix jsou zapleteni do pestré sítě dobrodružně-snové atmosféry. Postavy jsou vykresleny něžně, a přitom jasně a živě. V dramatu *Eine Königin Esther* (Královna Ester, 1918) čtenář zjišťuje, že rozpor mezi dvěma směry nerozřeší, protože předpokladem pro působení milosti je věrnost protikladům, které je třeba vydržet: „*Je nemožné být člověkem; přesto nám nic jiného nezbyvá.*“ Ke hře *Lord Byron kommt aus*

der Mode (Lord Byron vychází z módy, 1929) připojil Max Brod doslov, v němž vykládá svůj záměr ukázat Byrona jako „*génia svobody, který považuje věčný boj proti jakémukoli útisku za osobní povinnost*“. V jasné linii se odvíjí Byronův příkladný život, obrovské napětí jedné duše a zároveň touha po radosti a kráse. Ve 20. letech vyšly ještě hry *Die Fälscher* (Padělatelé, 1920), *Klarissas halbes Herz* (Klarissino poloviční srdce, 1923) a *Die Opunzie* (Opuncie, 1927). Mezi spisovatelova dramata lze počítat i jeho dramaturgii Kafkova *Zámku* (1926). Dvě otázky přitom zůstávají otevřené: zda by Franz Kafka s dramaturgií svého románu souhlasil a zda závěr, který Brod románovému fragmentu připojil, odpovídá dílu i samotnému Kafkovi. Díky Brodově (a Reimannově) dramaturgii Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka* (1927, scénicky 1928) vstoupil tento román do světové literatury. Pro divadlo Habimah v Tel Avivu napsal Brod biblickou hru *Schaul* (1944), své jediné básnické dílo v hebrejštině.

Monografie *Heinrich Heine* (1934) představuje příkladnou filologickou práci, která zobrazuje básníka ve zcela nových perspektivách, odstraňuje chybné soudy, míří do jeho nitra. Monografie o Kafkovi *Franz Kafka. Životopis* (1937, rozš. 1954) se stala prvním ucelenějším vylíčením umělceva pohnutého života a jeho tvorby. Byla vydána ještě za Kafkova života. *Korespondence Leoše Janáčka s Maxem Brodem* (1953) podává svědectví o slavném tvůrčím období Leoše Janáčka a osvětluje podíl Maxe Broda, jeho překladatele, na uvedení skladatele do ciziny i na definitivní úpravě textu mnoha prací. Zásadní význam měla i monografie *Leoš Janáček. Život a dílo* (1924). Soukromou korespondenci dvou velkých přátel, Maxe Broda a Franze Kafky, odhaluje kniha *Přátelství* (1987-1989).

Po emigraci se Brod ve svých dílech často vracel do staré vlasti, aby ve vzpomínkách nechal zazářit milovanou Prahu. Evokuje a znovu oživuje především své mládí, jak lze nalézt například v příběhu nenápadného člověka *Beinahe ein Vorzugsschüler oder Pièce touchée* (Takřka vynikající žák aneb Pièce touchée, 1952) či v románu z mladých let *Der Sommer, den man zurückwünscht* (Léto, které by člověk přál vrátit, 1952). Kolem redakce pražského německého deníku Böhmisches Post, v němž není těžké poznat někdejší Prager Tagblatt, se dějově soustřeďuje román *Rebellische Herzen* (Rebelantská srdce, 1957), později vydaný pod názvem *Prager Tagblatt. Roman einer Redaktion* (Prager Tagblatt. Román o jedné redakci, 1968). Příběh, odehrávající se v letech 1933-1938, vypravuje jeden z členů redakce a pokládá

otázku, zda je možno se smířit se smrtí, jež zabíjí miliony nevinných lidí, odsouzených nacistickými zločinci. Román o redakci *Jugend im Nebel* (Mládí v mlhách, 1959) je jakousi malou autobiografií. Cenným dokladem k dějinám pražské německé literatury je Brodova vzpomínková autobiografie *Život plný bojů* (1960, rozšiř. 1969). Vedle osobních zážitků, dojmů a názorů vystupuje ve vzpomínkách i řada zajímavých osobností německé literatury, ovšem i události a zvraty doby před první světovou válkou, za první republiky a druhé světové války. Dalším pražským románem je *Die Rosenkoralle* (Růžový korál, 1961). Prahu a její kulturní význam tehdejší doby přibližuje také esejisticky pojaté dílo *Pražský kruh* (1966).

Po celý život pomáhal Max Brod pronikat české kultuře do světa. Kromě vlastní tvorby neúnavně podporoval druhé – Jaroslava Haška, Roberta Walsera, Franze Werfla. A co vykonal pro Franze Kafku! V tom, že Evropa uznala a ocenila Leoše Janáčka a jeho opery, sehrály rozhodující roli Brodovy překlady libret. Totéž platí o Jaromíru Weinbergerovi. Brodovy nesčetné hudební a literární recenze, které uveřejňoval jako redaktor v Prager Tagblattu i jinde, pomohly mnohým na jejich tvůrčí cestě. Část těchto recenzí vyšla v souboru se zavádějícím názvem *Über die Schönheit hässlicher Bilder* (O kráse ošklivých obrazů, 1913) a v knize hudebních a divadelních zážitků *Pražské hvězdné nebe* (1923, rozš. 1966), která v souboru článků a recenzí defiluje bohatý kulturní život v Praze dvacátých let.